

Sven Donat och Torsten Lackström

Två polsekompositörer identifierade

Eric & Katarina Hammarström

Många nutida spelmän som intresserar sig för smålandslåtar har spelat något ur Sven Donats notbok eller den så kallade "Lackströms polska". Däremot har inte mycket varit känt om personerna bakom namnen Donat och Lackström. Vi vill med denna artikel försöka skingra dimmorna något kring dessa personer för en lite större läsekrets.

Texten bygger på artiklar som vi tidigare publicerat i ett par av spelmansförbundens tidningar.¹

I. Sven Donats notbok

"Spele Note=Bok. hvaruti finnes åtskilliga dantser, som består av Menuetter, Polloneser och Contradanser etz. Ägaren är Sven Donat." Så stod det, enligt Olof Anderssons avskrift, på framsidan av en diger notbok omfattande 237 melodier. På bakre pärmen hade en senare ägare lagt till "Petter Svensson Spelare, Anno 1801" och "Pehr Jonasson". Olof Andersson, den ene redaktören av *Svenska låtar*, gjorde avskriften 1912 efter originalet som då tillhörde organisten och upptecknaren Axel Boberg i Malmö. Vi hänvisar till Magnus Gustafssons utredning i *Småländsk musiktradition* (2000, s. 92) om notbokens vandringar. Var, och om, originalet finns idag känner vi inte till.

Notboken innehåller 138 polskor, 41 menuetter, 38 kontradanser, 5 kadriljer, 2 marscher och 11 övriga melodier. Sven Donat uppges själv ha komponerat åtminstone 25 av låtarna mellan 1783 och 1804. De sista låtarna är alltså komponerade efter att Petter Svensson Spelare har skrivit sitt namn i boken.

Denne har i sin tur komponerat fyra av låtarna, varav endast en är daterad: en "Aria" 1801. I boken finns även några kända polskekompositörer nämnda, t.ex. domkyrkoorganisten i Växjö, Salomon Eklin (1756–1803).

Korpral Sven Donat i Ormesberga

Eftersom Donat är ett så pass ovanligt namn tänkte vi att det borde gå ganska lätt att identifiera honom och vi började sökandet på landsarkivet i Vadstena. Vår första tanke var att namnet låter franskt och skulle kunna tillhöra en valonsläkt, men det hittade vi inga belägg för. Istället började vi söka i boupp-teckningsregistren för Småland och i Norrvinge härad tror vi att vi hittade rätt person: en korpral Sven Donat, född Sven Ingemarsson den 3 november 1755 i Trästen, Vislanda socken i Kronobergs län.

Om Sven Donats uppväxt finns det inte mycket information eftersom många kyrkböcker för Vislanda saknas för de aktuella åren. Däremot vet vi att han 1777, vid 22 års ålder, tog värvning vid Kronobergs regemente och blev placerad som indelt soldat nr 83 i Norrvinge kompani, Hörda rote. Han bodde där på soldattorpet på Hörda Norregård i Ormesberga socken ca. 2 mil norr om Växjö. Det bör ha varit vid värvningen som Sven fick namnet Donat, vilket vi återkommer till.

Även om Sven Donats soldattliv är det tunt med information, men efter 14 års tjänstgöring blev han i varje fall 1791 befordrad till korpral, 36 år gammal. Den 25 juni samma år föddes också "corp. Swen Donats och pig. Annicka Jönsdotters barn. . . Swen", enligt dopboken från Ormesberga. Vittne vid dopet var bl. a. socknens organist Peter Berglund. Annicka var piga från Hörda Norregård, född 1761 i Ormesberga och alltså 30 år när de fick sitt första barn. Hon och Sven var däremot ännu inte gifta, det skedde först i maj 1792. De fick sedan ytterligare tre barn: Peter Jacob 1792, Stina 1795 och ännu en Sven 1797 – äldste sonen Sven hade nämligen dött 1793.

Sven Donat fick inte vara korpral särskilt länge. Enligt generalmönsterrullan över Kungliga Kronobergs Infanteriregemente, förd på Kronobergshed 23 juni 1794, antecknades om "Sven Ingemarsson Donaht: Oduglig till vidare tjänst, afskedas". Vid samma tillfälle antecknades hans längd till fem fot och åtta tum, dvs. ungefär 170 cm – en ovanligt exakt uppgift att känna till om en historisk spelman. Orsaken till avskedandet nämns dock inte i rullan.

Spelkamrat med organisten?

Efter avskedandet bodde Donat kvar på Hörda Norregård under ytterligare några år, dock inte i soldattorpet. Han levde troligen av ett torparjordbruk och kanske en liten soldatpension. Sven Donat borde också ha kunnat tjäna lite pengar på att spela på danser och kalas, även om socknens organist enligt hävd hade företräde till sådana inkomster. Men av dopbokens uppgifter om dopvittnen kan man se att Donats och organisten Berglunds namn ofta står tillsammans. Det brukar tyda på nära vänskap och man kan nog utgå från att de spelade ihop, särskilt eftersom många av låtarna i Donats notbok är ganska avancerade och vid den tiden ingick i repertoaren för skolade musiker.

En ovanlig bouppteckning

Det är svårt att följa Sven Donats liv med hjälp av kyrkböckerna eftersom de inte heller från Ormesberga socken är komplett bevarade. Några år före sin död

Polska

Komp. d. 13 Juni 1794 av Sven Donat

Nr. 216 i Olof Anderssons avskrift av Sven Donats notbok (Ma 5). I nämnda avskrift har Olof Andersson betitlat låten polska, men man kan med tanke på texten på notbokens framsida utgå från att det i originalet bör ha stått Pollonese (se sid 33).

flyttade familjen i alla fall till Källelycke i Ormesberga (eventuellt via Tjureda). I Källelycke blev de grannar med organisten Berglund med familj, vilket också kan vara ett tecken på Donats och organistens vänskap. Sven Donat avled den 29 september 1815 av vattusot i bröstet, 60 år gammal. Bouppteckningen är daterad 2 oktober samma år och är skriven och undertecknad av organisten Berglund och bevittnad av två kyrkvårdar. Sterbhusets tillgångar var inte stora men de översteg skulderna med 18 riksdaler.

En invändning mot att vi skulle ha hittat rätt Sven Donat är att bouppteckningen varken innehåller några instrument eller någon notbok för fiol. En förklaring till det skulle kunna vara att Petter Svensson Spelare, som skrivit sitt namn i notboken redan 1801, är densamme som Sven Donats son Peter Jacob Svensson. Han var visserligen bara 9 år 1801 men skulle ha kunnat börja spela tidigt, med sin far som lärare. Sven Donat fortsatte ju också att skriva in nya kompositioner i notboken t.o.m. 1804. Peter Jacob gick i alla fall i faderns spår vad gäller yrke och var vid sin bortgång "roteringskarl" med soldatnamnet Grann. Kanske hade Peter övertagit både notbok och instrument?

Det mest anmärkningsvärda med bouppteckningen är annars det stora antalet böcker, sammanlagt 21 stycken, som ägdes av Sven Donat. Antalet och typen av böcker bör ha varit mycket ovanligt för en man av hans ställning. I bouppteckningen nämns två psalmböcker (varav en med noter), Hedins sångbok, "Bastholms huvudlära"², en lagbok, en kyrkohistoria, en geografibok, ett bibliskt register, två vetenskapsböcker och en bok med "mat Regler". Sven Donat torde ha ansetts som en bildad man och detta kan vara förklaringen till hans soldatnamn. "Donater" brukade nämligen de latinska grammatikor kallas som användes i skolornas latinundervisning ända sedan medeltiden.³ Kan Sven Donat i sin ungdom ha kostats på en utbildning som han sedan av någon anledning inte fullföljde, utan istället tog värvning? Om så skulle vara fallet kunde det i så fall förklara hans boksamling, avancerade musikaliska repertoar och goda notkunskaper. I våra försök till forskning i det komplicerade arkivet från gymnasiet i Växjö har vi dock hittills inte lyckats hitta hans namn.

Sven Donat i levande muntlig tradition

Så långt slutsatser från arkivmaterial. Vi har också varit i kontakt med ordföranden i Ormesberga hembygdsförening, Bengt Bengtsson, som intressant

nog visade sig bära på muntlig tradition om Donat. Han upplyste oss genast om att Donat var ett känt namn i bygden, eftersom platsen där han bodde i Källeycke har kallats för "Donatastället" och den tillhörande vattentäkten, som finns kvar, för "Donatakällan". Vattentäkten ska enligt traditionen ha grävts av soldaten Donat. Bengt Bengtsson har av äldre ormesbergabor hört att Donat var prästen behjälplig vid begravningar som "vedkastapräst", dvs. han höll utfärdsbönen då kistan fördes från den dödes hem. En annan historia berättar att prästen och Donat blev avundsjuka på varandra om förningen de skulle få med sig hem efter begravningar. Enligt historierna ska Donat även ha kallats "Klumpfoten" – kanske kom namnet av en skada som också skulle kunna vara en förklaring till avskedet från soldattjänsten?

Yngste sonen Donat hette också Sven Donat, vilket gör det svårt att veta om vem historierna handlar. Någon av de båda var känd för sin sångröst och någon av dem anlätades ofta som spelman på danser och fester. Kanske hade sonen Sven Svensson Donat ärvt faderns musikalitet. Notboken kan dock tidsmässigt inte hänföras till någon annan än Sven Donat den äldre.

II. Torsten Lackström

Säg den smålandsspelman som inte spelat den suggestiva "Lackströms polska"? Vad de flesta inte känner till är att denne Lackström tycks ha varit östgöte.

I Lackhälla by i Örtomta socken i nuvarande Linköpings kommun föddes den 28 mars 1733 en gosse som fick namnet Torsten. Föräldrarna hette Johan Torstensson och Elin Månsdotter. Denne Torsten växte upp och blev 1760 klockare och organist i hemsocknen (Göransson 1993, s. 64). Då hade han tagit sig efternamnet Lackström efter sin födelseby och han och hustrun Sara Lisa Qvarnström bosatte sig på Klockargården i Örtomta. Inte mycket är känt om omständigheterna kring tillsättningen eftersom sockenstämmoprotokoll tyvärr saknas för det aktuella året. Däremot finns en diger bouppteckning från 1785 då han "med döden afled", som det står. Paret Lackström hade inga barn och änkan fick sitta kvar i orubbat bo till sin död 1802, då arvet skulle tillfalla Torstens bröder. Som änka var hon inneboende hos makens efterträdare organisten Anders Fredrik Örtegren (1755–1832) som flyttade in i Klockaregården.

Av bouppteckningen kan man utläsa att hemmet var förhållandevis välbe-

ställt: bl.a. fanns det en del silver, glas och porslin, två kor, fyra får och två svin. Det som är mest intressant här är den del av bouppteckningen som har med musikutövande att göra (siffrorna står för värdet i kopparmynt):

Spel Istrument

1 s	Wiol mäd fodor	18
1 s	Litet Claver	9
1 s	Coralbok	6
1 s	Dito	3
2	boker Claver Noter	2
2	Dito wiols Noter	1
2	Dito Dito	2
3 s	Dito Ditto	1

Av Lackströms musiksamling framgår att han var en yrkesmusiker som inte bara spelade på kyrkans 12-stämmiga Wisteniusorgel.

Lackströms låtar i notuppteckningar

Hur kom det sig att "Lackströms polska" blev en "smålandslåt"? Det gick till så att folkmusikupptecknaren Gösta Klemming (1920–2000) hittade låten i en gammal handskriven notbok/"spelmansbok" som fanns på gården Trästadsgårdsarkiv i Blackstads församling, i nuvarande Västerviks kommun (Magnus Gustafsson, muntl. 2005 och *50 Småländska låtar* [1993]). I andra delar av gårdsarkivet, som numera förvaras i Landsarkivet i Vadstena, finns det för övrigt ytterligare en polska som uppges vara komponerad av Lackström. Hur notboken hamnade på Trästad är inte känt. "Lackströms polska" trycktes sedan i ett häfte utgivet första gången 1965 av Smålands spelmansförbund med titeln *50 Småländska låtar*.

Tre polskor som uppges vara komponerade av Lackström finns också i en annan notbok, efter mjölnaren Anders Larsson (1767–1822) från Östra Ryd i Östergötland (M 189). Att låtarna finns i Anders Larssons notbok är inte så konstigt eftersom Östra Ryd, i nuvarande Söderköpings kommun, är grannsocken till Örtomta. Anders Larsson var mjölnare och drev kvarn i både Backa och Storfors i Östra Ryds socken. Han skrev både 1810 och 1813 på

försättsbladet att han med rätta ägde sin notbok. Då var han 43 respektive 46 år gammal och Torsten Lackström hade varit död ett kvartssekel.

Trästadssamlingens oklara ursprung

Om vi nu återgår till Trästadssamlingen, som noterna från Trästad brukar kallas, så har delarna där Lackströms kompositioner ingår många låtar gemensamt med Anders Larssons notbok. Ofta är låtarna nästan identiska not för not, vilket kan tyda på en förmedlande länk – men vilken? En möjlig sådan länk skulle kunna vara Linköpings gymnasium och domkyrkoorganisten, som examinerade dem som studerade till organist. Frågan kvarstår dock, varför finns Lackströms låtar i just dessa notsamlingar?

Trästadssamlingen består av några notböcker och många lösa blad. Aldern på noterna är väldigt varierande. Enligt Magnus Gustafsson (2000, s. 60) är de äldsta delarna förmodligen skrivna vid mitten av 1700-talet medan de yngre delarna är från början av 1800-talet. En del personnamn och platser finns antecknade i samlingen och bland de senare nämns Kuddby, Norrköping och Björkvik. Kuddby är en socken på Vikbolandet utanför Norrköping och Björkvik, som är ett ganska vanligt ortnamn, kan här syfta på ett gods i Östra Ryd.⁴ Ett kompositörsnamn som förekommer är E. M. Törnbom. I Linköpings omgivningarna fanns det under slutet av 1700-talet åtminstone två organister som hette Törnbom, nämligen en Johan och en Carl (Göransson 1993). Carl var född i Örtomta, samma socken som Lackström bodde och verkade i. Kanske var E. M. en släkting till Carl? Som synes finns det en del som tyder på att åtminstone delar av Trästadssamlingen från början kommer från trakterna kring Norrköping-Linköping.

Avslutning

Sven Donat och Torsten Lackström lär aldrig ha träffats. Anledningen att vi skriver om dem i samma artikel är att vi tycker att de ändå har en del gemensamt. Förutom att de levde under ungefär samma tid, så är de också exempel på namn som förknippas med några av de många bevarade så kallade spelmansböckerna från 1700- och 1800-talen. Spelmansböckerna är ofta fyllda med fantastisk musik i vårt tycke, men om upphovsmännen vet vi sällan mycket. Vi ville med denna artikel visa att det faktiskt kan gå att komma en bit närmare personerna

bakom namnen, även efter 200 år. Sven Donat var indelt soldat och Torsten Lackström var organist och klockare, men båda spelade fiol och man kan utgå ifrån att båda spelade till dans. Fram till ungefär mitten av 1800-talet ingick det ofta i organistens uppgift att även stå för dansmusiken på större kalas i socknen (Hammarström 2004). Donat var inte organist men spelade sannolikt tillsammans med organisten i Ormesberga. Att spela eller dansa till en låt efter någon man vet något om kan tillföra ytterligare en dimension: det placerar samtidigt låten i ett historiskt sammanhang och man får en bild av hur och var den kan ha brukats.

Pollonesse in D Moll

Compo af Lackström

No 3.

Ur Anders Lars Son 1810: Notte Bok till Wiolin. *Backa, Östra Ryd (SVA: M 189).*

Noter

- ¹ Smålands spelmansförbunds tidning *Spelfot* nr 2, 2003 respektive Östergötlands spelmansförbunds tidning *Östgötaspel* nr 4, 2002.
- ² Kristian Bastholm (1740–1819) var en dansk reformteolog. Huvudlära kan syfta på "Gejstlige talekunst" (1775) som översattes till svenska. (Elberling 1904)
- ³ Läroböckerna kallades så efter författaren, grammatikern Aelius Donatus som levde i Rom i mitten av 300-talet e. Kr. Han utgav en latinsk grammatik "Ars grammatica" i två bearbetningar, en mindre, den s.k. "Ars minor", och en större, "Ars major" (Nordisk familjebok 1906). "Ars minor", som var den som användes mest i skolorna, kallades ibland "den mindre donaten".(NE 1991)
- ⁴ Det är för övrigt på Björkvik som originalet till den kända Fataburen på Skansen i Stockholm fortfarande står.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Landsarkivet i Vadstena

Kyrkböcker för Ormesberga, Vislanda, Örtomtå och Östra Ryds församlingar
Generalmönsterrulla för Kronobergs infanteriregemente 1794 i Kronobergs
länsstyrelsearkiv, Landskontoret
Trästad gårdsarkiv: noter och visböcker ["Trästadssamlingen"]

Svenskt visarkiv, Stockholm

Musikmuseets folkmusiksamlingar

Ma 5. *Sven Donats notbok*.

M 189. *Anders Lars Son 1810: Notte Bok till Violin*.

Muntliga uppgifter

Muntlig tradition från Ormesberga förmedlad av Bengt Bengtsson, ordförande
i Ormesberga hembygdsförening 2002.

Samtal med musikantikvarie Magnus Gustafsson, Smålands musikarkiv, Växjö
2005.

Tryckta källor och litteratur

- Elberling, E. 1904: Bastholm, Kristian. *Nordisk familjebok Ny [2] rev. Uppl. Bd 2, sp. 1049–1050.*
- 50 småländska låtar: Arrangerade för två fioler och altfioler, samlade med kommentarer av Gösta Klemming. Smålands Spelmansförbund, 1993. (Första utgåvan 1965.)
- Gustafsson, Magnus 1983: *Folkmusik från Småland och Öland*. Växjö: Smålands Spelmansförbund.
- 2000: *Småländsk musiktradition: Folkliga dansmelodier och ceremonistycken, utgivna och kommenterade av Magnus Gustafsson*. Växjö: Smålands Musikarkiv.
- Göransson, Nils 1993: *Klockare och organister i Linköpings stift I: Församlingar i Linköpings kommun*. Linghem: Stålgården.
- Hammarström, Eric 2002: Om bl.a. Torsten Lackström: En östgötsk organist och polskekompositör. *Östgötaspel*, nr 4, s. 2–3.
- 2004: *Han slog sönder sin fiol när han träffat en spelman som var bättre: Om organister och klockare som folkliga ceremoni- och dansspelmän*. (C-uppsats i etnologi.) Umeå: Umeå universitet, Institutionen för kultur och medier.
- Hammarström, Eric & Katarina 2003: Sven Donat: En spelman och polskekompositör från 1700-talet. *Spelföt: Medlemsblad för Smålands Spelmansförbund och för Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur, Smålands distrikt*, Årgång 32, nr. 2, s. 18–19.
- Nationalencyklopedin* 1991. Höganäs: Bra Böcker. Bd 5, s. 88: Donat.
- Nordisk familjebok* 1906. Ny, [2] rev. Uppl. Bd 6. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags AB. Sp. 699: Donat.
- Nordisk familjebok* 1906. Ny, [2] rev. Uppl. Bd 6. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags AB. Sp. 706: Donatus.